

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА — ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ім. Г. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

ПРАЦІ XIII-ї МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(Львів, 20-22 травня 2003 року)

Книга I

Львів, "Логос"— 2003

Вміщені у збірнику наукові праці охоплюють широке коло питань з Історії релігій в Україні з дохристиянських часів I до сьогодні. Зокрема розглядаються теми про вірування слов'ян і висвітлення археологічних досліджень у вивченні поховального обряду на терені Давньоруської держави, християнізація Русі-України, історія християнських та інших конфесій в Україні, включаючи східні релігії, а також досліджуються питання збереження духовного і культурного надбання та впливи християнства на розвиток сакрального мистецтва.

Не залишилися поза увагою актуальні проблеми сучасного релігійного становища в державі.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

О.Боднар, доктор мистецтвознавства, О.Григоренко, доктор історичних наук, О.Гринів, доктор філософських наук, Я.Дашкевич, доктор історичних наук, Я.Запаско, доктор мистецтвознавства, Р.Захарчук-Чугай, доктор мистецтвознавства, М.Кашуба, доктор філософських наук, А. Колодний, доктор філософських наук, І.Крупський, доктор історичних наук, О.Нестуля, доктор історичних наук, В.Пащенко, доктор історичних наук, М.Рибачук, доктор філософських наук, М.Станкевич, доктор мистецтвознавства, Г. Стельмашук, доктор мистецтвознавства, П.Яроцький, доктор філософських наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В.Любащенко, С.Павлюк

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

В.Гаюк, Я.Дашкевич, Л.Моравська

*Затверджено до друку ухвалами Вченої ради
Львівського відділення Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України
від 10 квітня 2003 року Протокол № 3
та Львівського музею історії релігії
від 16 квітня 2003 року Протокол № 1.*

Статті подаються в авторській редакції

Щоправда, Кирило думав передусім про власне збагачення, суспільне становище. У непростій "боротьбі під сонцем" діяв енергійно, рішуче, підступно, хитро. Інакше хто його знає, чи зумів би цей збіднілий шляхтич-поліщук досягти таких висот.

Звісно, не варто займатися виправданням цієї непростой і непересічної фігури в нашій історії, але все таки слід було б суто по-людськи зрозуміти її. І якщо ми керуватимемося таким підходом, то, може, трохи краще зрозуміємо й своє минуле та й самих себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архив Юго-Западной России. - К., 1859. - Т. 1. - Ч. 1.
2. Вишенський І. Твори. - К., 1986.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. - К., 1994. - Т. 5.
4. Історія церкви і релігійної думки в Україні. - 1994. - Кн. 1.
5. Левицкий Ор. Кирило Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский // Холмская Русь. - СПб., 1885. - С. 308-341.
6. Макарий (Булгаков). История русской церкви. - СПб., 1900. - Т. 9.

Галина Лаверик (Полтава)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЦЕРКВИ: ТРАДИЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ ЖОВТНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ 1917 РОКУ

В основі об'єктивного оцінювання значущості конституційно-правового регулювання свободи віросповідання та релігійних відносин перших років радянської влади лежить ставлення до нього, як до здійснюваного державою за допомогою юридичних засобів владного впливу, котрий, знаменуючи докорінні зміни попередніх державно-церковних стосунків, замикав собою черговий цикл причин та наслідків і породжував нову систему причинно-наслідкових зв'язків. "Збірником головних норм звичаєвого державного права" називав Конституцію РСФРР та Декларацію прав трудящого та експлуатованого народу 1918 року український правознавець, дослідник процесу творення революційного радянського права О.О.Малиновський із огляду на те, що вони відповідали "давній правосвідомості трудящого народу", тобто "революційній правосвідомості", яка "не з неба впала в момент революції, а довго-довго утворювалася під впливом різноманітних умов життя ще перед революцією" [10, 3-4].

Ця особливість вищезгаданих документів була властива всьому революційному законодавству про релігійні культу, яке постало, з одного боку, як резуль-

тат колективної та індивідуальної реакції на факти переслідувань, насилля щодо віруючих, інаквовіруючих, невіруючих, що мали місце протягом історії релігійно-диференційованого суспільства в системі відносин "держава-релігія", "церква-людина", а з другого боку - як важливий принцип розв'язання цих проблем, а також як правова гарантія унеможливлення сваволі, примусу у справах совісті.

Слід зауважити, що в суспільстві, церковно-релігійне життя якого після жовтневого перевороту отримало новий могутній імпульс, чи не найменше знали відповідь на питання, що таке церква.

Всеосязність цього поняття передбачала врахування щонайменше чотирьох його значень: "1) за етимологією слова, 2) як предмета вчення віри, релігійних поглядів, переконань і як науки, 3) як факту в історії і в сучасному житті і 4) як товариства й інституції в галузі права" [5, 218]. Але релігійні товариства, у тому числі й християнські, не бажали підводити себе під визначення Церкви, укладені наприкінці XVIII - у перші десятиліття XIX століття тими філософами і правознавцями, котрі не належали до їхнього віросповідання. У Російській імперії, як і в інших країнах світу, за свідченням протоієрея, професора церковного права Петербурзького університету М.І.Горчакова, серед християнських віросповідних товариств траплялися ті, які не присвоювали собі назву Церква чи навіть сторонились її, та ті, які визнавали себе церквами, щоправда, не маючи чіткого визначення цього поняття. Воно залежало, як правило, від сукупності властивих віровченню цих релігійних товариств сентенцій. Зазвичай це були далекі від раціонального розкриття у філософії та юриспруденції, догматичні формули, символи, віровизначення, а саме: "а) віра в Ісуса Христа, б) богозапрудження, в) обов'язковість для членів віросповідних товариств загального вчення, г) необхідність відповідного упорядкування, з посадовими особами, для вчення і богослужіння і д) авторитет товариства в дисципліні" [5, 219].

За царських часів у теорії і практиці російського державного законодавства назви церков застосовувалися лише до тих християнських віросповідних товариств, які самі себе називали церквами. І неможливо було заперечувати, що для будь-яких конкретних пояснень сутності і природи поняття Церкви, розроблених відповідно до віровчень, приміром, старовірів, старообрядців, розкольників і сектантів, які відокремилися від православної церкви в XVII-XVIII ст., згодом віднайдуться історичні виправдання і фактичні підтвердження.

Як відомо, чимало громадських і церковних діячів за часів революції 1905-1907 року сприймали з довірою роздуми відомого російського історика, знавця сектантства і старообрядництва С.П.Мельгунова про "повне невтручання державної влади у галузь релігійної свідомості народної маси" як ідеал правової держави, котрий у реальному житті мав виявлятися у "формі організації вільної церкви у вільній державі" [14, 7].

С.П.Мельгунов визнавав, що "переплетення у російському житті стосунків церковних і державних, багатокісова опіка держави над церквою, історична традиція, невідготовленість значної більшості російського суспільства до сприй-

няття ідеї повного відокремлення церкви від держави" не дозволяли у найближчому майбутньому здійснити принцип відокремлення церкви від держави, намагаючись при цьому переконати "вітчизняного законодавця" скористатися "компромісною" програмою реформування існуючих церковно-державних правовідносин. Згідно з цією програмою, викладеною у хроніці з релігійного питання на сторінках газети ліберальної буржуазії "Русские ведомости", взаємні стосунки між домінуючою церквою і державою обмежувалися матеріальною підтримкою, точніше тимчасовим збереженням за домінуючою церквою асигнувань на її потреби з державного бюджету [12]. "...Панівна церква має бути негайно звільнена від попередньої державної опіки, — писав С.П.Мельгунов, — вона повинна бути церквою автономною, самовизначальною і самоврядною." Організована на таких засадах пануюча церква, на переконання вченого, вже не могла втілювати ідею насилля над "релігійною совістю" [14, 9].

До цієї категорії особлива підкомісія, що взимку 1907 року працювала при церковній комісії партії "народної свободи" (основні програмні вимоги якої поділяли діячі Української народної партії та Української демократично-радикальної партії) відносила, насамперед, повну свободу громадян утворювати товариства і союзи заради релігійної мети (права юридичної особи за утворюваними товариствами мали визнаватися судовою владою на підставі загальних постанов про товариства і союзи); невтручання державної влади у внутрішній устрій релігійних товариств, порядок управління і ведення ними справ; вилучення ведення актів громадянського стану з числа обов'язків релігійних товариств та їхніх представників; свободу викладання для всіх віровчень. Гарантуючи "релігійну свободу" особам, які належали до відомих "віросповідних груп", держава мала надавати їй і тим особам, котрі не належали до жодного із віросповідань. Після досягнення визначеного законом віку кожна людина могла скористатися повною свободою релігійного самовизначення [13, 91].

У питанні умов заснування релігійних товариств указана підкомісія не дійшла згоди з комісією по свободі совісті, утвореною в другій Державній Думі. Таких умов, яким мало відповідати кожне засноване релігійне товариство, думська комісія визначала чотири. Товариство мало повідомляти "компетентний" орган про сутність свого віровчення, про порядок виборів наставників і віровчителів, про головні риси своїх треб і обрядів, і нарешті, пред'являти підписи й адреси осіб, які входили до нього.

Особлива підкомісія при церковній комісії партії "народної свободи", полемізуючи з авторами думського проекту закону про релігійні товариства про те, що в галузі державного "церковного" законодавства щодо віросповідань, не пов'язаних із покровительськими релігіями, принцип "релігійної свободи" має здійснюватися повністю, як передбачено формулою відокремлення церкви від держави, схиляла громадськість підтримати її власну схему "простого конструкції" цього закону. Виділення двох груп релігійних об'єднань - релігійних товариств, які не розраховували користуватися правами юридичної особи і без будь-яких обмежень отримували "свободу організації", та релігійних товариств, що користувалися пра-

вами юридичної особи і реєструвалися у законодавчому порядку на підставі загального закону про союзи і товариства, - становило теоретичне підґрунтя цієї схеми, підпорядкованої "повному невтручанню держави в сферу релігійного мислення громадян". Останнє, за висловлюванням С.П.Мельгунова, мало бути альфою й омегою законодавства про релігійні товариства [13, 92-93].

Проте така досить однорідна картина правового забезпечення "релігійної свободи" не встигла отримати будь-якого "кредиту" довіри від земної влади чи вищої ієрархії Російської православної церкви (РПЦ). Війна і революція зруйнували старе звичне об'єднання світської та духовної влади, безвідносно до того, як ставилися до цього світські політики та носії офіційного чину православної ієрархії.

У пролетарській державі, де "влада практично з самого початку, - як відзначав один із служителів культу, котрий жовтень 1917 року і наступні місяці зустрів в Україні, - не лише ухилялася від підтримки релігії, а й вступила з нею в боротьбу там, де були або тільки підозрювалися за релігійною діяльністю політичні мотиви" [11, 38], ще до формального прийняття законодавчого акта про відокремлення церкви від держави помітним було прагнення до обмеження сфери діяльності релігійних інституцій задоволенням релігійних потреб населення. Це стосувалося і практики реального забезпечення відокремлення церкви від держави. "Тепер уряд робітників і селян, - як пояснювалось 1918 року у виданні ВЦВК РСФРР, - позбавив попівську братію державного утримання. Церква стає приватною організацією, а віра приватною справою віруючих людей. Уряду церква не потрібна для агітації своїх ідей, - для цього є багато інших організацій. Віруючі повинні утримувати церкву за свій рахунок" [4, 15]. (Отже, можна б здогадуватися, що церкву все-таки вважали за установу з ієрархічною побудовою, яка могла б існувати і без того, щоб бути пов'язаною з державою. Тільки ця церква мала б бути визнаною за повноправну установу, а не за об'єднання на зразок приватних спортивних, механічних та інших гуртків.)

Але саме звучання пізніших законодавчих актів, конче необхідних для забезпечення на практиці правового становища релігійних організацій, визначеного декретом Раднаркому РСФРР "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" від 23 січня 1918 року, засвідчувало готовність органів радянської влади зруйнувати ієрархічну церковну організацію шляхом створення великої кількості не пов'язаних між собою релігійних товариств. Так, інструкція Наркомату юстиції РСФРР "Про порядок проведення в життя декрету "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви", прийнята 24 серпня 1918 року, складалася з 35 статей, поділених на шість частин: ст. 1-3 про церковні і релігійні товариства; ст. 4-15 про устаткування, призначене для відправи релігійних церемоній; ст. 16-25 про інше майно; ст. 26-28 про книги народжень; ст. 29-32 про релігійні обряди і звичаї; ст. 33-35 про навчання релігії. Як додаток до інструкції був залучений зразок "договору", що його мали укладати віруючі з місцевими радами про безкоштовне користування богослужбовими домами, тобто церквами (він складався з 13 пунктів) [17, 21-27].

Загалом це мали бути "групи віруючих", що являли собою тільки сукупність окремих громадян, які перебували в юридичних стосунках з місцевими радами робітничих і селянських депутатів, а не якусь окрему організацію. "... Тут ми маємо множинну участь окремих громадян поряд один з одним в юридичному розумінні, що виникло в результаті угоди, укладеної цими громадянами з органами управління, - пояснювали пізніше теоретики радянського права. Їх об'єднує тільки одне - спільна участь у договорі; права і обов'язки з використання й управління культовим майном належать не групі як такій, не об'єднанню осіб, які уклали договір, а кожній окремій особі, котра бере участь у договорі; ніякого організаційного зв'язку між особами, які уклали договір, і зв'язку цих осіб з іншими парафіянами, а також об'єднань окремих груп між собою інструкція НКЮ від 24 серпня 1918 року не передбачала" [8, 704].

Хоча на початку офіційного обговорення декрету Раднаркому РСФРР "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" захищався дещо інший, як здавалося, досить принциповий підхід до облаштування церковно-релігійного життя в країні, що обіцяв стати досить принциповим. "За новим законом, - зазначав один із авторів постатейного коментаря цього декрету, — церква, тобто духовний союз віруючих, аж ніяк не руйнується, а тільки відокремлюється від держави, тобто від політичного союзу усіх громадян" [2, 6].

Водночас РПЦ, яка зареєструватися в органах радянської влади не могла навіть в інтересах самозбереження, оскільки це суперечило б її канонічним постановам, робила все, щоб захистити, нехай і в дещо видозмінених формах, свою давню структуру. Варто лише уявити, яку небезпеку для останньої таїли в собі утворення конгломерату православних церков в українських єпархіях, котрі ще доволі після національно-демократичних суспільних рухів 1917 року залишалися складовою частиною єдиного тіла РПЦ [21, 296], поява та розвиток демократичного (обновленського) церковного руху [6] чи "короткочасне" прихильне ставлення радянської влади до протестантських конфесій [18].

Узятись за цю справу і сподіватися на її успішне вирішення церковній більшості значною мірою дозволяв саме фактичний стан "старих церковних організацій", на якому позначилася законодавча неврегульованість їх становища, принципів утворення та організації. Приміром, декретом Раднаркому РСФРР "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" встановлювалося, що "всі церковні і релігійні громади підлягають загальним положенням про приватні товариства і спілки..." [15, 197]. Однак до 3 серпня 1922 року в країні, як відомо, ніяких "загальних положень", тобто законів про приватні товариства, які не мали на меті отримання прибутку, не було. (3 серпня 1922 року був затверджений декрет про порядок реєстрації товариств, а 10 серпня 1922 року - інструкція ВЦВК з того ж предмета; на підставі цих актів 15 квітня 1923 року Наркоматом внутрішніх справ і Наркоматом юстиції РСФРР була видана особлива інструкція про порядок реєстрації релігійних товариств і видання дозволів на скликання з'їздів таких [3, 95, 97, 102]. Відтак центральні і місцеві адміністративні органи не здійснювали реєстраційних і контрольних функцій стосовно церковних організацій, діяльність яких нерідко "вислизала" з-під "нормального" адміністративного нагляду.

У нових політичних умовах "старі" церковні організації продовжували існувати "по-старому". Російська революційна влада виконувала лише теоретично принцип розмежування церковності і державності: відокремивши юридично церкву, державна влада залишила церковний уряд в тій складі, який утворився до революції, з домішкою державних функцій, в дійсності, фактично не було виконано розділу влади чисто церковно-християнської та політичної, хоч революційна влада і одмежовувалася од церковної влади [1, 6]", - читаємо в одному із перших пореволюційних українських видань. "Щоб церква не була органом політичного і соціального поневолення народу, од її правительства, од церковного уряду повинні бути одібрані елементи державного та економічного панування, і церква повинна стати лише громадою вільних братів, друзів, по слову Христа" [1, 15] - такою пристрасною була пропозиція його автора, вельми схожа на настійні вимоги політичних програм робітничих партій, особливо гасла російських більшовиків.

Ця лінія мала своє продовження і розвиток у сфері релігійної політики на тих українських землях, які з проголошенням України 12(25) грудня 1917 року на Всеукраїнському з'їзді Рад Республікою Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів потрапляли під владу червоних російських військ. З початку 1919 року для врегулювання складних проблем у церковній царині тут мали використовуватися положення законів і постанов Раднаркому РСФРР. Вони відобразились у законі Раднаркому РСФРР "Про свободу совісті, церковні та релігійні громади" ("Декреті про відокремлення церкви від держави і школи від церкви") від 23 січня 1918 року, що набув чинності в Україні з січня 1919 року, і стали нормами українського радянського права.

Навряд чи отримання конкретної інформації про церковні справи за межами держави, зокрема у регіонах колишньої Російської імперії, могло бути достатньою підставою для рішення про невнесення в український декрет частини 2 пункту 12 декрету Раднаркому РСФРР від 23 січня 1918 року, котра позбавляла церковні і релігійні громади прав юридичної особи. Швидше з огляду на досвід законодавчої практики УРСР і РСФРР з питання відокремлення церкви від держави і школи від церкви було ліквідовано цю єдину відмінність українського декрету. Раднарком УРСР в серпні 1920 року постановив доповнити його відповідним положенням [19, 636].

Відтоді прирівняні до приватних товариств і спілок релігійні або церковні громади в Україні, як і в Росії, позбавлялися прав юридичної особи. Згідно зі ст. 13 інструкції Народного комісаріату юстиції, Наркомату внутрішніх справ і Наркомату освіти УРСР щодо застосування законоположень про відокремлення церкви від держави і школи від церкви від 10 листопада 1920 року та пізніших роз'яснень поняття релігійних і церковних громад включало: 1) церкви: православної, старообрядської, католицьку всіх обрядів, вірмено-григоріанську, протестантську і віровизнання: іудейське, магометанське, буддійське, ламаїстське тощо; 2) усі інші окремі релігійні громади, що утворилися для виконання будь-якого культу як перед, так і після видання декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви; 3) усі товариства, що обмежують коло своїх членів

виключно особами одної віри і, хоч би під виглядом добродійних, освітніх та інших цілей мають на меті безпосередньо допомагати і підтримувати будь-який релігійний культ у формі утримання служників культу і т. ін. [17, 110; 23, 6].

Про церковну ієрархію РПЦ чи якоїсь іншої конфесії в радянському пореволюційному законодавстві нічого не говорилося, так наче вони не існували й таке існування не було передбачене. "Заповнювали" цю прогалину висловлювання борців із "церковною контрреволюцією", котрі не робили жодної таємниці зі свого ворожого ставлення до релігії. Так, "незмінний" редактор журналу "Революція і церковь" П.А.Красиков у доповіді з релігійного питання на з'їзді комунарів у грудні 1919 року зізнався: "Ми розбили і знищили в жовтні всю стару державну машину. Але все ж уламок старої державної поміщицько-капіталістичної машини зберігся, існують ці десятки тисяч священиків, монахів, митрополитів, архієреїв". І наполегливо пояснював: "Наше завдання, наш обов'язок полягає в зруйнуванні старих залишків бюрократичної церковної армії, якими є церковні організації, у позбавленні їх матеріальних знарядь, їх економічного і політичного впливу на маси" [9, 92, 103]. Услід за ним "славний безбожник" і.І.Скворцов-Степанов констатував: "... Того ж 1917 року, коли була знищена монархія в Росії, руська церква на своєму соборі отримала царя і самодержця в особі патріарха Тихона. Сувору дисципліна, яка не поступалася за своєю безумовністю дисципліні казармених армій, забезпечувала покору Тихонові генерал-губернаторів (митрополитів), губернаторів (губернських архієреїв), справників (вікарних єпископів), станових приставів (благочинних) і урядників (священиків) з цілою армією стражників (диякони, псаломщики, церковні старости, корогвоносці, члени церковних рад і т.д.)" [20, 7]. Про повну, відповідність РПЦ як "відомства православного віросповідання" державному апарату царської Росії десятиліття поспіль писав один із організаторів Центрального антирелігійного музею в Москві Б.П.Кандідов [7, 5].

Звісно, що ці та інші автори з подібними переконаннями неспроможні були займатися теоретичною розробкою проблем узгодженості двох можливих підходів до розуміння поняття Церкви. З одного боку, з позицій звичних для віруючих уявлень про існування "єдиної істинної церкви", яка, залежно від їхніх віросповідань, емпірично представлена православною, католицькою та іншими церквами. З другого боку, із позицій роздумів невіруючих про Церкву як соціальне явище - союз віруючих людей, одне із багатьох суспільних об'єднань. (Осмилення і вирішення цієї проблеми стало можливим лише завдяки ініціативі релігійних філософів в еміграції, зокрема зусиллям колишнього професора філософії Саратовського, потім Московського університету С.Л.Франка, котрий право, філософію, соціологію вивчав у Берліні і Гейдельберзі [22, 357].)

Після знайомства з вибудованим С.Л.Франком соціально-філософським поняттям Церкви як "універсальної та іманентної категорії людського суспільного життя" виникає гірке відчуття втрати цілком реальних, але свавільно перекреслених вирішенням встановленого Декларацією трудящого та експлуатованого народу України завдання "забезпечення за працюючими дійсної волі сумління,

а також припинення можливості використовувати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу" (ст. 23 Конституції УСРР) [15, 207] перспектив утворення широкого кола теоретичних положень щодо сутності та змісту цього поняття. У цьому сенсі вельми актуальним і корисним є пошук універсального визначення терміну "Церква", здійснюваний сучасними вітчизняними правниками з огляду на згадані політико-історичні передумови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Братерський І. Церковне панство на Україні. - К.: Видання "Робітничої Книгарні", 1918. - 16 с.
2. Буров Я. Что означает закон о свободе совести и отделении церкви от государства? (Подробное поstateйное рассмотрение декрета о свободе совести с приложением самого декрета). - М.: ГИЗ, 1921. - 24 с.
3. Гидулянов П.В. Отделение церкви от государства: Систематический сборник действующего законодательства. - М.: Юридическое издательство НКЮ, 1926. - 404 с.
4. Глебов Н. Наш Основной закон. Разъяснение конституции Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. - М.: Изд. ВЦИК, 1918. - 48 с.
5. Горчаков М.И. Церковь // Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т.: Т. 3: Т-Я / Ред. кол.: С.С.Аверинцев (гл.ред.) и др. - М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. - С. 218-221.
6. Євсєєва Т.М. Зародження християнської демократії в структурі Російської православної Церкви в 1917-1921 рр. (загальний та український аспект) // Український історичний журнал. - 2001. - № 1. - С. 107-122.
7. Кандидов Б.П. Церковь и гражданская война на юге. - М.: Атеист, 1931. - 295 с.
8. Колесников А. Религиозные общества // Энциклопедия государства и права. - М.: Изд-во Комм. Академии, 1925-27. - С. 702-708.
9. Красиков П.А. Крестьянство и религия (Доклад по религиозному вопросу на съезде коммунаров в декабре 1919 г.) // Деятели октября о религии и церкви (Статьи. Речь. Беседы.). - М.: Мысль, 1968. - С. 92-103.
10. Малиновський О. Революційне звичаєве право. - К.: Всеукраїнська Академія Наук, 1928. - 99 с.
11. Марцинковский В.Ф. Записки верующего. Из истории религиозного движения в Советской России (1917-1923). - Прага, 1929. - 324 с.
12. Мельгунов С.П. Бюджет Синода. (По поводу сметы 1907 г.); Його ж: Податные льготы церкви. (По поводу обложения земским сбором недвижимых имуществ духовного ведомства.); Його ж: Церковные земли; Його ж: Требы и жалованье духовенству // Мельгунов С.П. Церковь и государство в России. (В переходное время.): Сборник статей (1907-1908 гг.). - М.: Задруга 1909. - Вып. II. - С. 227-234, 258-262, 263-267, 268-280.
13. Мельгунов С.П. Религиозные общества // Там само. - С. 90-94.

14. Мельгунов С.П. Свободная Церковь в свободном государстве (вместо предисловия) // Там само. - С. 7-8.
15. Про релігію і атеїстичне виховання: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Б.О.Лобовик і Р.С.Приходько. - К.: Політвидав України, 1979. - 260 с.
16. Сборник декретов, положений, инструкций, циркуляров по Народному Комиссариату юстиции с 1 января 1920 г. по 20 апреля 1921 г. - Харьков: Изданию Народного Комиссариата Юстиции, 1921. - Вып. 2. - 20 с.
17. Сборник узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. - М., 1918. - № 62. - С. 685.
18. Сітарчук Р. Формування організаційної структури конфесій евангельських християн і баптистів у Радянській Україні у 20-ті рр. ХХ ст. // Історія релігій в Україні: Праці XII Міжнародної наукової конференції. (Львів, 20-24 травня 2002 року). - Львів: Логос, 2002. - Книга I. - С. 378-384.
19. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. - Харьков, 1920. - № 22. - С. 435.
20. Степанов И. О "Живой церкви". - М.: Московский рабочий, 1922. - 41 с.
21. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. - Торонто, 1967. - 362 с. (Основну канву подій, що стосувалися організаційного оформлення українських Православних Церков у 20-ті роки та взаємин між ними детально реконструювали учасники наукової конференції "Український церковно-визвольний рух і утворення Української Автокефальної Православної Церкви" (Київ, 12 жовтня 1996 р.) А.Зінченко, О.Ігнатуша, І.Преловська, Л.Пилявець та інші дослідники церкви в Україні).
22. Франк С.Л. Духовные основы общества: Введение в социальную философию. // Русское зарубежье: Из истории социальной и правовой мысли. - Л.: Лениздат, 1991. - С. 243-433.
23. Церковь и государство: Сборник постановлений, циркуляров по отделению церкви от государства, отчетов и разъяснений Ликвидационного отдела НКЮ. - Харьков: Издание НКЮ УССР, 1922. - Вып. 4. - 73 с.

Тарас Лехман (Червоноград)

ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ ЧЕРНЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ КРИСТИНОПІЛЬСЬКОГО МОНАСТІРЯ

Одним з найвидатніших красенців Галичини другої половини ХІХ ст. був о.Василь Чернецький (1837--1900 рр.), парох Сільця Белзького (тепер – с.Сілець Сокальського району Львівської обл.). Відомий український історик І.Крип'якевич ставив його ім'я поряд з іменем Венедикта Плошанського. За підрахунками вченого, кількість праць о.В.Чернецького сягає понад 100 позицій (але це – далеко не повний перелік), а кількість описаних сіл, містечок, архітектурних пам'яток – понад 50 [10, 92].

ЗМІСТ

ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ТА ПЕРЕЖИТКИ ЯЗИЧНИЦТВА	
<i>Вадим Артюх (Львів)</i> КУЛЬТОВІ ЯЗИЧНИЦЬКІ ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я (БАКОТА–КОМАРІВ)	3
<i>Микола Бандрієвський (Львів)</i> ПРО ЧАС ПОЯВИ ШВИДКОХІДНИХ ОДНООСЬОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ КУЛЬТОВОГО (ТА БОЙОВОГО – ?) ПРИЗНАЧЕННЯ НА ЗАХОДІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ	8
<i>Микола Бандрієвський, Лариса Крушельницька (Львів)</i> ПРИЧИНИ ПОЯВИ КУРГАННОГО ОБРЯДУ ПОХОВАННЯ НА ВЕРХНЬОМУ ПОДНІСТРОВ'І В КІНЦІ ІХ–VІІІ СТ. ДО Н.Е.	18
<i>Олександр Бєліков (Донецьк)</i> ОБРЯДИ "ПЕРЕХОДУ": СМЕРТЬ – НАРОДЖЕННЯ У РОМІВ – ЦИГАН УКРАЇНИ	27
<i>Володимир Калашніков, Олександр Вознюк (Житомир)</i> КУЛЬТ ДОХРИСТИЯНСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ	32
<i>Наталія Кубицька, Григорій Охріменко (Луцьк)</i> ПЛИНЯНІ ПТАХИ У ВІРУВАННЯХ ТА МИСТЕЦТВІ	38
<i>Олександра Матюхіна (Львів)</i> РОЛЬ ЯЗИЧНИЦЬКИХ ВІРУВАНЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ	42
<i>Олег Туренко (Донецьк)</i> ЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНА СТРАХУ В МІФО-РЕЛІГІЙНОМУ СВІТОГЛЯДІ ПЕРВІСНОЇ ЛЮДИНИ (ЗА АНАЛІТИЧНОЮ ПСИХОЛОГІЄЮ К.Г.ЮНГА)	47
<i>Людмила Черкасова (Донецьк)</i> АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ І ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКОВНОГО І НАРОДНОГО РІЧНОГО КАЛЕНДАРЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН	52
<i>Ірина Шеєць (Дніпропетровськ)</i> ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ СТЕПОВОГО ПОДНІПРОВ'Я	57
<i>Віктор Шостак (Луцьк)</i> ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДУ СЛОВ'ЯН	64
ХРИСТИЯНСТВО	
<i>Михайло Адамчук (Львів)</i> КІЇВСЬКА РУСЬ МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ В X–XII СТ.	70
<i>Людмила Бабенко (Полтава)</i> ПЕРЕСЛІДУВАННЯ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ У ПЕРШІ ПОВОСННІ РОКИ: ПРИЧИНИ, ЦІЛІ, МЕТОДИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ УСБУ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ)	76
<i>Світлана Біла (Дрогобич)</i> УНІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЛЬВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ. У ДОСЛІДЖЕННЯХ ДЕЯСА ЗУБРИЦЬКОГО	82

<i>Софія Боньковська (Львів)</i> ТИМІАМНО-КАДИЛЬНІ АТРИБУТИ (ДО ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ У ХРИСТІЯНСЬКИХ ОБРЯДАХ)	86
<i>Тамара Блинова (Гродно, Беларусь)</i> ИЗГНАНИЕ ИЕЗУИТОВ ИЗ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ	92
<i>Оксана Боруцька (Львів)</i> ПРИЧИНИ АРЕШТУ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО РОСІЙСЬКИМ ОКУПАЦІЙНИМ РЕЖИМОМ (ВЕРЕСЕНЬ 1914 Р.)	98
<i>Ірина Булига (Рівне)</i> ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ХРИСТІЯНСЬКА ЕТИКА" В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ	106
<i>Олександр Булига (Рівне)</i> ЗВ'ЯЗКИ ТА ВЗАЄМИНИ ВОЛИНСЬКИХ АФІН ТА ВОЛИНСЬКОГО АФОНУ (ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)	108
<i>Валентин Вандишев (Суми)</i> КРЕХІВСЬКА ПАЛЕЯ ТА ІСТОРИКО-РЕЛІГІЙНІ МЕТАМОРФОЗИ ДОБИ ЮРІЯ ДРОГОБИЧА	113
<i>Андрій Васьків (Львів)</i> СУЧАСНІ ТРАДИЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ ТА СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА УГКЦ ..	117
<i>прот. Василь Вепрук (Львів)</i> ПРЕПОДОБНИЙ ФЕОДОСІЙ КІЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ, ЗАСНОВНИК І ВЧИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА	123
<i>Віктор Войналович (Київ)</i> ДЕРЖАВА І ПРАВОСЛАВНІ ІЄРАРХИ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕР ВЗАЄМИН ПЕРШИХ ПОВОЄННИХ РОКІВ	129
<i>о. Михайло Волошин, о. Михайло Коваль, Володимир Андрушко (Львів)</i> ЗАСНУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ЧИНУ ОТЦІВ РЕДЕМПТОРИСТІВ В УКРАЇНІ	136
<i>Юрій Волошин (Полтава)</i> СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ У СТАРООБРЯДНИЦЬКИХ СЛОБОДАХ СТАРОДУБСЬКОГО ПОЛКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII СТ.)	140
<i>Олексій Гайворонський (Бахчисарай)</i> МІСІЯ ТОВАРИСТВА ІСУСОВОГО В БАХЧИСАРАЇ (1706–1740-ТІ РОКИ)	145
<i>Гейда Ольга (Чернігів)</i> ЧИ ІСНУВАЛО В ЧЕРНІГОВІ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО?	151
<i>Світлана Голдіна (Полтава)</i> ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО СТАРООБРЯДЦІВ У 60-90-ТІ РОКИ XIX СТ. (ЗА ДАНИМИ КІЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)	157
<i>Олександр Горбач (Львів)</i> ЦЕРКВА І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ.	163
<i>Сергій Горбенко (Полтава)</i> БАЗИЛІКА НОТР-ДАМ ДЕ КЛЕРІ ЯК ОДНА З КОРОЛІВСЬКИХ ЦЕРКОВ У ФРАНЦІЇ (КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД)	168
<i>Олена Горошкевич (Львів)</i> ХРИСТІЯНСТВО В ЯПОНІЇ	178

<i>Орест Грицина (Київ)</i> ЦЕРКВА І ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1917–1939)	185
<i>Тетяна Грушова (Запоріжжя)</i> ЗАСОБИ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ АГІТАЦІЇ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 1940 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-Х РР.)	190
<i>Олена Гудзенко (Луцьк)</i> РОЛЬ ХРИСТІЯНСТВА У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	194
<i>Арсен Гудима (Тернопіль)</i> СВЯТИНЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	200
<i>Василь Гулай (Львів)</i> ЕТНОКОНФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ НАСЕЛЕННЯ ЛЬВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 40-Х – 60-Х РОКІВ ХХ СТ.	205
<i>Галина Гучко (Львів)</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В КОНТЕКСТІ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	211
<i>Анатолій Денисенко (Київ)</i> ВИЙШОВ СІЯЧ СІЯТИ НАСІННЯ СВОЄ ЕКЗОРТИ ІВАНА ФІГОЛЯ	215
<i>Володимир Денисенко (Київ)</i> ВИСВІТЛЕННЯ ЧАСОПИСОМ "КИЕВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ" УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ І МОРАЛЬНИХ МОТИВІВ У ЦЕРКОВНОМУ ПРОПОВІДНИЦТВІ	222
<i>Михайло Дзюль (Варшава, Польща)</i> ЧУДОТВОРНА ІКОНА НА ЯСНІЙ ГОРІ В ГОШЕВІ	230
<i>Володимир Дяків (Львів)</i> ФОЛЬКЛОР "КАЛИНІВСЬКОГО ЧУДА"	235
<i>Олена Дьякова (Харків)</i> ПРАВОСЛАВНА КОЛОНІЗАЦІЯ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У XVII – XVIII СТ.	241
<i>Любов Жванко (Харків)</i> ПІДТРИМКА ДУХОВЕНСТВОМ ПОЛТАВЩИНИ БІЖЕНЦІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	245
<i>о.Василь Зінько, ЧСВВ, Володимир Андрушко (Львів)</i> ДУШПАСТИРСЬКА ПРАЦЯ ОО.ВАСИЛІЯН У БРАЗИЛІЇ	249
<i>Петро Єфименко (Київ)</i> ДО ІСТОРІЇ ПРИЙНЯТТЯ "ДЕКЛАРАЦІЇ СЕРГІЯ" 1927 РОКУ	253
<i>Алевтина Ігнатуша (Запоріжжя)</i> ВИСВІТЛЕННЯ ПРОТЕСТАНТСЬКИМИ ЖУРНАЛАМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВЗАЄМВІДНОСИН З РЕЛІГІЙНИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ПОЗА МЕЖАМИ КРАЇНИ (20-ТІ РР. ХХ СТ.)	258
<i>Олександр Ігнатуша (Запоріжжя)</i> ХАРАКТЕР І ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СПІЛКИ ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ УКРАЇНИ (1926–1941 РР.)	263
<i>Алла Киридон (Полтава)</i> СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	269

<i>Наталія Кінд-Войтюк (Луцьк)</i> ІСТОРІЯ ВОЛИНИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИТРОПОЛИТА АНАТОЛІЯ ДУБЛЯНСЬКОГО	275
<i>Іван Козій (Львів)</i> СТОСУНКИ ЦЕРКВИ І НАЦІЇ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ—ПОЧАТКУ ХХ СТ.	280
<i>Наталія Колб (Львів)</i> ПРОБЛЕМА ПАТРОНАТУ Й КОНКУРЕНЦІЇ В ЖИТТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬ- КОГО ДУХОВЕНСТВА ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.	285
<i>Оксана Корнютко-Гринів (Львів)</i> ДЕСЯТЬ ЛИСТІВ ІВАНА ОГІЄНКА ДО ІЛАРІОНА СВЕНЦІЦЬКОГО (1921-1941РР.)	292
<i>Ганна Котляр (Миколаїв)</i> ГРОМАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ЦЕРКВИ (УЛЦ) НА ПІВДНІ УКРАЇНИ	299
<i>Петро Кралюк (Острозь)</i> ЛУЦЬКО-ОСТРОЗЬКИЙ ЄПИСКОП КИРИЛО ТЕРЛЕЦЬКИЙ: ПИТАННЯ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ	303
<i>Галина Лаврик (Полтава)</i> ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЦЕРКВИ: ТРАДИЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ ЖОВТНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ 1917 РОКУ	309
<i>Тарас Лехман (Червоноград)</i> ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ ЧЕРНЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ КРИСТИНОПІЛЬСЬКОГО МОНАСТИРЯ	317
<i>Ігор Лиман (Запоріжжя)</i> СІЛЬСЬКІ ПАРАФІЯЛЬНІ УЧИЛИЩА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	320
<i>Анатолій Лисий (Вінниця)</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСНУВАННЯ ХМІЛЬНИЦЬКОЇ РИМСЬКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ	326
<i>Олег Мальчевський (Львів)</i> КОНФЕСІЙНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ У "ЛИСТІ ПОЛОВЦЯ І ВАНА СМЕРИ ДО ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА"	328
<i>Оксана Матковська (Львів)</i> АНТИТРИНІТАРИЗМ У ВЧЕННЯХ СОЦІНІАН В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІ – ПОЧАТКУ ХVІІ СТОЛІТТЯ	332
<i>Андрій Мащакевич (Львів)</i> РУСЬКА ПРОВІНЦІЯ СВЯТОГО ЯЦКА	335
<i>Василь Милуць (Луцьк)</i> ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА І СЕСТРИНСТВА ПРИ ЦЕРКВАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	338
<i>Ks. Stanisław Nabywaniec (Rzeszów, Polska)</i> ORMIANIE-KATOLICY W PRL I W III RZECZYPOSPOLITEJ	343
<i>Тамара Нагорна (Полтава)</i> МІСІОНЕРСЬКІ З'ЇЗДИ ЯК КООРДИНУЮЧІ ОРГАНИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ МІСІЙ В УКРАЇНІ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)	347

<i>Роман Наконечний, Андрій Наконечний (Львів)</i> НАЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУ ТА ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ	353
<i>Сергій Нестуля (Київ)</i> ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВІРУЮЧИХ НА ПОЛТАВЩИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 40-Х - ПОЧАТКУ 50-Х РОКІВ ХХ СТ.	358
<i>Валерій Нестеренко (Кам'янець-Подільський)</i> УКРАЇНЦІ-КАТОЛИКИ НА ПОДІЛЛІ НА РУБЕЖІ ХІХ-ХХ СТ.	362
<i>Мар'яна Нікітенко (Київ)</i> ПРО ПОХОДЖЕННЯ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ У КРИПТАХ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ	367
<i>Мирослав Новосад (Львів)</i> АЛЕКСАНДРІЙСЬКИЙ ГРЕЦЬКИЙ ПЕРЕКЛАД СІМДЕСЯТИ ТЛУМАЧНИКІВ (СЕПТУАГІНТА) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ХРИСТІАНСЬКОГО СВІТУ	372
<i>Олег Озимчук (Рівне)</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЩОДО "НОВИХ ХРИСТІАН" В КОРОЛІВСТВІ КАСТИЛІЯ В ХІІІ-ХV СТ.	380
<i>Мирослава Олійник (Івано-Франківськ)</i> НАУКОВА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЙОСИФА СЛІПОГО	384
<i>Юрій Олійник (Хмельницький)</i> МИТРОПОЛИТ ОЛЕКСІЙ ГРОМАДСЬКИЙ: ХРОНІКА ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ	390
<i>Ігор Опря (Кам'янець-Подільський)</i> ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТЕСТАНТІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ)	393
<i>Ірина Орлевич (Львів)</i> ПАТРОНАТ "НАРОДНОГО ДОМУ" ЩОДО ПРЕОБРАЖЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЛЬВОВІ	395
<i>Ірина Павлова (Санкт-Петербург, Росія)</i> К ВОПРОСУ О КРЕЩЕНІИ ГОРЦЕВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХVІІІ ВЕКА	400
<i>Володимир Павлюк (Рівне)</i> ГУМАНІЗМ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РАНЬОХРИСТІАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)	401
<i>Іван Паламар (Львів)</i> ПРО ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ДУШПАСТІРЯ-ПАТРІОТА О. ВОЛОДИМИРА КАЛЬБИ (28.7.1865 - 4.11.1912)	404
<i>Галина Паласюк (Тернопіль)</i> НЕОПЛАТОНІЗМ І КИЇВСЬКЕ ХРИСТІАНСТВО	412
<i>Володимир Пащенко (Полтава)</i> ЯРОСЛАВ ГАЛАН І ЦЕРКВА. ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ РОКИ	417
<i>Grzegorz Pełczyński (Poznań, Polska)</i> ЕРОКА АРСЫБІСКУПА ТЕОДОРОВІЦЗА	423
<i>Віталій Перевезій (Київ)</i> ДО ПРОБЛЕМИ ЛАТИНІЗАЦІЇ УГКЦ В 20-30-Х РР. ХХ СТ.	429

<i>Каріна Пивоварська (Полтава)</i>	
РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ ЩОДО ВІРМЕНСЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ В УКРАЇНІ	434
<i>Орест Піциль, Олександр Заглада (Житомир)</i>	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОМПАРТИЙНО-ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ	438
<i>Ірина Петренко (Полтава)</i>	
З ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНОЇ ШКОЛИ ПРИ САМПСОНІВСЬКІЙ ЦЕРКВІ НА ПОЛТАВЩИНІ	441
<i>Світлана Повторева, Віктор Савельєв (Львів)</i>	
КАТОЛИЦЬКІ ВПЛИВИ В УКРАЇНІ: МИНУЛЕ І НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ	446
<i>Юрій Полищук (Київ)</i>	
РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ	454
<i>Ірина Преловська (Київ)</i>	
ОГЛЯД СОБОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УАПЦ ВПРОДОВЖ 1921–1930 РР.	461
<i>Володимир Рожко (Луцьк)</i>	
НОВІТНІ МУЧЕНИКИ І ПРАВЕДНИКИ СВЯТОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я НА ІСТОРИЧНІЙ ВОЛИНІ	467
<i>Зоя Росінська (Львів)</i>	
ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ПОЕЗІЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ	473
<i>Лариса Рощина (Донецьк)</i>	
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ВИЩОЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ УАПЦ (НА МАТЕРІАЛАХ КОЛЕГІЇ ПАТРІАРХА МСТИСЛАВА)	477
<i>Оксана Рудакевич (Тернопіль)</i>	
УКРАЇНСЬКА РЕЛІГІЙНА ЕЛІТА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ	481
<i>Павло Рудецький (Луцьк)</i>	
СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОЧАТКИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЛУЦЬКУ	485
<i>Оксана Свотюк (Харків)</i>	
УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: ІСТОРІЯ НИЩЕННЯ	489
<i>Марта Сенів (Львів)</i>	
ЦЕРКОВНОХРИСТІАНСЬКІ ІМЕНА В УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОСОБОВИХ ІМЕНУВАННЯХ	496
<i>Олена Сидоркіна (Полтава)</i>	
З ІСТОРІЇ ЖІНОЧОГО ТРИКЛАСНОГО УЧИЛИЩА ПРИ ЛАДИНСЬКОМУ ПОКРОВСЬКОМУ МОНАСТІРІ	501
<i>Яків Сислюк (Львів)</i>	
РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО	503
<i>Роман Сітарчук (Полтава)</i>	
ЗОВНІШНЬОКОНФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ	507

<i>Ірина Скочиляс (Львів)</i> ФОНДИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У ЛЬВОВІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ СФРАГІСТИКИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (КІНЕЦЬ XVII – ПОЧАТОК XX СТ.)	512
<i>Юрій Смирнов (Львів)</i> З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДУХОВНИХ СЕМІНАРІЙ ЛЬВОВА У XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ	521
<i>Броніслав Сохацький (Львів)</i> ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ В.БАРВІНСЬКОГО	532
<i>Інна Старовойтенко (Київ)</i> ІДЕЇ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСЛІ НА ЄПАРХІАЛЬНИХ З'ЇЗДАХ 1917-1918 РР.	538
<i>Андрій Стародуб (Київ)</i> ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЛІТЕРАТУРНУ СПАДЩИНУ ПИЛИПА МОРАЧЕВСЬКОГО ТА ВИДАННЯ СВЯТИЙШИМ СИНОДОМ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ЧЕТВЕРОВАНГЕЛІЯ*	544
<i>Ганна Степаненко (Київ)</i> "ЗРАЗКОВІ" ПОЧАТКОВІ НАРОДНІ ШКОЛИ ПРИ ЖІНОЧИХ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ УЧИЛИЩАХ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)	547
<i>Юрій Стецик (Дрогобич)</i> ВАСИЛІЯНСЬКІ МОНАСТИРІ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У XVIII СТ. (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ)	553
<i>Надія Стоколос (Рівне)</i> СПРОБА ПОЄДНАННЯ УАПЦ І УПЦ ВОСЕНИ 1942 Р.: КОНТЕКСТ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ	557
<i>Валерій Сторчовий (Кам'янець-Подільський)</i> КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ПОДІЛЛІ В 1941–1985 РР.	564
<i>Олександр Суліменко (Житомир)</i> ВОЛИНСЬКІ МЕНОНІТИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)	571
<i>Лідія Тиміш (Дрогобич)</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ВЧЕНИМИ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ (МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД)	574
<i>Леонід Тимошенко (Дрогобич)</i> ПОЛЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ (КІНЕЦЬ XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.)	578
<i>Зиновій Тіменик (Львів)</i> ПРОПОВІДІ І ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА): 1940-1944 РР. (МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ І НАЦІОНАЛЬНЕ БУТТЯ)	586
<i>Віталій Тучинський (Вінниця)</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ВІРИ ТА НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО РУХУ МОЛДОВАН ПІВДНЯ УКРАЇНИ В II ПОЛОВИНІ XIX - НА ПОЧАТКУ XX СТ.	592
<i>Наталія Урсу (Кам'янець-Подільський)</i> КОСТЬОЛ СЕСТЕР-ДОМІНІКАНОК У КАМ'ЯНЦІ НА ПОДІЛЛІ	596
<i>Віталій Фіглевський (Івано-Франківськ)</i> ЦЕРКВА В БОРОТБІ ЗА КУЛЬТУРУ ЖИТТЯ	602

<i>Karolina Ciechorska (Kraków, Polska)</i> Z FRYZJI NA UKRAINE – HISTORIA MENNONITÓW	606
<i>Сергей Цыбульский (Москва, Россия)</i> ПРОБЛЕМЫ РЕКОНСТРУКЦИИ РЕЛИГИОЗНОГО СОЗНАНИЯ ДРЕВНЕЙ РУСИ XI–XIII ВВ.	614
<i>Марат Цішковський (Чернівці)</i> ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМУВАННЯ НАЗВИ РУСЬ В УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРІЇ	617
<i>Алла Черній (Рівне)</i> ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ДУХОВНОСТІ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ НА ОСНОВІ ХРИСТІЯНСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ	621
<i>Валентина Шкварець, Галина Шкварець (Миколаїв)</i> СОБОР КАСПЕРІВСЬКОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ В М. МИКОЛАЄВІ – ОСЕРЕДОК ДУХОВНОСТІ, УНІКАЛЬНА СПОРУДА, ПАМ'ЯТНИК АРХІТЕКТУРИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	625
<i>Галина Шпиталенко (Житомир)</i> ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО ЧЕСЬКИХ КОЛОНІСТІВ ВОЛИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ)	631
<i>Інна Шугальова (Запоріжжя)</i> БРАТСЬКІ ТРАДИЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.	637
<i>Юлія Шустова (Москва, Росія)</i> ГЕРБ ІСУСА ХРИСТА В УКРАЇНСЬКИХ СТАРОДРУКАХ ХVІІ СТ.	643
<i>Микола Яцюк (Харків)</i> РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ НА ХАРКІВЩИНІ В ПЕРІОД ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1943 РР.)	647